

Balada o kapesníku

20.12.2009

Bílý batist

Oskar Pastior, který byl kdysi deportován do sovětského tábora nucených prací, mi vyprávěl, jak dostal od jedné staré ruské mámy kapesník z bílého batistu. „*Možná budete mít štěstí, ty a můj syn, a brzy vás pustí domů,*“ řekla Ruska. Její syn byl taky daleko od domova, jen jiným směrem, v trestanecké rotě. Oskar Pastior jí zaklepal na dveře jako vyhladovělý žebrák, chtěl vyměnit kus uhlí za jídlo. Pustila ho do domu, dala mu horkou polévku. A když mu do talíře ukápl z nosu – dala mu bílý batistový kapesník, který ještě nikdo nikdy nepoužil. Ten kapesník s háčkováným okrajem, s rozetami, pečlivě vyšitými hedvábnou nití, to byla pro žebráka nádhera, která ho zároveň objala a zranila. Směs: na jedné straně tu byla útěcha z batistu, na druhé hedvábnými bílými čarami měřítko jeho zpustlosti. Oskar Pastior sám byl pro tuto ženu smíšenina: cizí žebrák v domě a ztracené dítě ve světě. V těchto dvou osobách ho gesto ženy obšťastnilo a zranilo: i ona byla pro něj dvojediná: cizí Ruska a ustaraná matka s otázkou: Máš kapesník?

I já od té doby, co znám ten příběh, mám otázku: Je Máš kapesník platné všude a rozprostírá se v jiskření sněhu mezi mrazem a táním přes půl světa? Překračuje mezi horami a stepí všechny hranice až do obrovského impéria posetého trestnými a pracovními tábory. Je Máš kapesník nezničitelné, nezničí to ani kladivo a srp, ani stalinismus převýchovy všemi těmi tábory?

Už desítky let mluvím rumunsky, ale při rozmluvě s Oskarem Pastiolem mne to napadlo poprvé: kapesník je rumunsky batista. Opět ta smyslná rumunština, která svá slova nutí a žene jednoduše do srdce věcí. Materiál neudělá obchůzku, označuje se jako hotový kapesník, jako batista. Jako kdyby každý kapesník byl pokaždé a všude z batistu.

Oskar Pastior si ten kapesník držel v kufru jako relikvii. A po pěti letech v lágru si ji přivezl domů. Proč? – bílý batistový kapesník byl nadějí i strachem. Když pustíte z ruky naději i strach, umřete.

Ještě jiný příběh

Kapesníkem končí ještě jiný příběh. Syn mých prarodičů se jmenoval Matz. V třicátých letech ho poslali na obchodní školu do Temešváru, měl převzít rodinný obchod s obilím a koloniál. Na škole učili učitelé z Německé říše, normální nacisté. Matz se tam u vyučil hlavně na nacistu – bylo to vymývání mozků podle plánu. Když skončil školu, byl z Matze zanícený nacist, jako kdyby ho vyměnili. Štěkal antisemitská hesla, na nic nereagoval, jako slabomyslný. Můj dědeček ho několikrát uzemňoval: že celý svůj majetek nabyl díky úvěrům od židovských přátel. A když to nepomohlo, několikrát mu nafackoval. Jenže Matzovi umořili rozum. Hrál si na vesnického ideologa, okřikoval vrstevníky. Měl kancelářské místo v rumunské armádě, ale když se mu teorie stala praxí, dobrovolně se

přihlásil k SS, chtěl na frontu. Po pár měsících přišel domů, oženit se. Poučený zločiny na frontě, využil platné zázračné slovo, aby mohl na pár dní utéct válce. To slovo bylo: svatební dovolená.

Moje babička měla v zadním šupletí dvě fotografie svého syna: svatební a úmrtní. Na svatebním portrétu stojí jeho nevěsta v bílém, tenká a vážná, sádrová madona. Na hlavě věnec jako zasněžené listí. Vedle ní Matz v nacistické uniformě. Místo ženicha stojí voják. Svatební voják a svůj vlastní poslední voják vlasti. Jen co se vrátil na frontu, přišla úmrtní fotografie. Je na ní úplně poslední voják roztrhaný minou. Úmrtní fotografie je černý čtvereček, uprostřed kus bílé látky se šedou hromádkou člověka. V černi je bílá plachta jako dětský kapesník, bílý čtyřúhelník ve středu je pomalován bizarní kresbou. I pro moji babičku byla tato fotka smíšeninou: na bílém kapesníku byl mrtvý nacist, v její paměti živý syn. Babička měla ten dvojobrázek v modlitební knížce. Každý den se modlila. Možná i její modlitby byly dvojité. Možná sledovaly odtržení milovaného syna, který se změnil v posedlého nacistu, a prosily pána, aby opět miloval tohoto syna a nacistovi odpustil.

Dědeček sloužil v první světové válce. Věděl, o čem mluví, když v souvislosti se svým synem často a trpce říkal: „*Věru, když vlají vlajky, rozum sklouzne do polnice.*“ Toto varování se hodilo i do následující diktatury, v níž žil on sám. Každý den jsme viděli, jak rozum malých i velkých prospěchářů mizí v trubce. Rozhodla jsem se, že nebudu troubit na trubku.

Ale jako dítě jsem musela proti své vůli hrát na harmoniku. Protože v domě ležela červená harmonika mrtvého vojáka Matze. Řemeny harmoniky mi byly dlouhé. Aby mi nesklouzly z ramenou, svázal mi je učitel harmoniky na zádech kapesníkem.

Dalo by se říct, že právě ty nejmenší předměty, ať už je to trubka, harmonika nebo kapesník, svazují to, co v životě nejvíc uniká. Že předměty krouží a v jejich odchylkách je cosi, co jim poroučí poslechnout opakovaní – bludný kruh. Dá se tomu věřit, ale nedá se to říct. Jenže to, co se nedá říct, se dá napsat. Protože psaní je němá práce, práce hlavy, která jde do ruky. Ústa obcházíme.

V diktatuře jsem hodně mluvila, většinou proto, že jsem se rozhodla netroubit na trubku. Mluvení mělo obvykle nesnesitelné důsledky. Ale psaní začalo v mlčení, tam na schodech fabriky, kde jsem si musela sama vysvětlit víc, než se dalo říct. Dění se už nedalo artikulovat mluvením. Nanejvýš vnější dodatky, ne však jejich rozsah. Ten jsem si mohla jen němě hláskovat v hlavě, v bludném kruhu slov při psaní. Na strach ze smrti jsem reagovala hladem po životě. Byl to hlad po slovech. Jen chvat slov mohl zachytit můj stav. Hláskoval, co se nedalo říct ústy. Běžela jsem za tím, co jsem žila, v bludném kruhu slov, než se vynořilo cosi takového, co jsem do té doby neznala. Paralelně se skutečností vstoupila na scénu pantomima slov.

Neuznává reálné dimenze, podstatné věci scvrkává a rozpíná vedlejší. Bludný kruh přináší prožitému hlava nehlava žádanou logiku. Pantomima je drsná a zůstává bázlivá, a stejně tak je nenasytná a znechucená. Téma diktatury je tam samo od sebe, protože samozřejmost se už nevrátí, když vás o ni jednou úplně oberou. Téma je nevysloveně přítomné, ale mne si okupují slova. Vlákají si téma, kam ony chtějí. Už nic neplatí a všechno je pravda.

Zdá se mi, že předměty neznají svůj materiál, gesta neznají své pocity a slova neznají ústa,

kteřá mluví. Ale abychom se ujistili o vlastní existenci, potřebujeme předměty, gesta a slova. Vždyť čím více slov si smíme vzít, tím jsme svobodnější. Když nám zakážou ústa, hledáme gesta, dokonce předměty, abychom se uhájili. Hůře se vykládají, jsou na chvíli mimo podezření. Dokážou nám pomoci překlomit ponížení do důstojnosti, která je na chvíli mimo podezření.

Těsně předtím, než jsem se vystěhovala z Rumunska, přišel jednou ráno pro moji mámu vesnický policajt. Byla už ve dveřích, když ji napadlo: Máš kapesník? Neměla. Policajt byl netrpělivý, ale ona se vrátila pro kapesník. Policajt zuřil. Máma neuměla tak rumunsky, aby rozuměla, co řve. Potom z kanceláře odešel a zamkl dveře zvenčí. Máma tam zůstala zavřená celý den. První hodiny seděla za jeho stolem a brečela. Potom vstala a začala zaslzeným kapesníkem utírat prach na nábytku. Potom vzala z kouta kýbl, z háčku na zdi sebrala ručník a umyla podlahu. Když mi to vyprávěla, byla jsem zděšená. „*Jak jim můžeš pucovat kancelář?*“ ptala jsem se. Řekla mi to bez skrupulí: „*Hledala jsem si nějakou práci, aby mi uběhl čas. A v té kanceláři byl takový svinčík. Dobře, že jsem si vzala jeden z těch velkých pánských kapesníků.*“ Až teď jsem pochopila, že nadbytečným, ale dobrovolným ponížením si vytvořila důstojnost v této base.

Chtěla bych umět říct větu za všechny, kterým v diktaturách všech dnů, podnes, berou důstojnost – i kdyby to měla být věta se slovem kapesník. I kdyby to měla být otázka Máte kapesník?. Je možné, že v té otázce odjakživa nešlo o kapesník, ale o akutní osamělost člověka.

HERTA MÜLLEROVÁ

je laureátka Nobelovy cenu za literaturu pro rok 2009. Narodila se v roce 1953 v rumunském Banátu, kde žila silná německá menšina. V roce 1987 emigrovala do Německa. Je autorkou prozaických sbírek a románů, píše také eseje a básně. Následující text přednesla při slavnostním přebírání Nobelovy ceny.

© Copyright: Nobel Foundation, 2009

Autor/ři: Herta Müllerová